

Et atferdsanalytisk menneskesyn

Kjetil Viken
Høgskolen i innlandet

Menneskesyn handler i stor grad om ontologiske og epistemologiske betraktninger av hva ved et menneske som er virkelig, og hvordan vi skal forstå det. Innenfor et menneskesyn forsøker man å forstå hvordan mennesket fungerer, og man gjør betraktninger rundt hvordan man skal tilnærme seg mennesker i ulike faser og situasjoner i livet. Denne artikkelen utdypet noen av de sentrale elementene i et atferdsanalytisk menneskesyn. Det gjøres rede for hvordan mennesket best forstås fra et funksjonelt ståsted, og hvordan funksjon er en mekanisme for evolusjonær tilpasning på et fylogenetisk og ontogenetisk nivå. Atferdsanalyse preges av et pragmatisk ståsted både filosofisk, teoretisk og praktisk, og denne pragmatismen gir seg utslag i hvordan man går frem for å forstå et menneske. Det gjøres rede for hvordan atferdsanalyse representerer en behandlingsoptimisme og tro på mennesket, samt hvordan menneskers valg styres av faktorer i omgivelsene.

Nøkkelord: Menneskesyn, atferdsanalyse, ontologi, epistemologi, seleksjon, evolusjon, fylogeni, ontogeni, språk, valg

A behavior analytic view of human life

Perspectives on man and humanity is largely about ontological and epistemological considerations of what a person is, and should be understood. Within the behavioral analytical view of man and humanity, one tries to understand how man functions, and make considerations about how to approach people in different phases and situations in life. This article elaborates on some of the key elements of a behavioral analytic view of man. It explains how humans are best understood from a functional point of view, and how function constitutes a mechanism for evolutionary adaptation at a phylogenetic and ontogenetic level. Behavior analysis is characterized by a pragmatic stance, both philosophically, theoretically and applied, and this pragmatism is reflected in how one goes about understanding a human being. Behavior analysis represents an optimistic view on treatment and change of behavior, and hence in people's abilities to make changes. Furthermore, aspects on choices and how choices are governed by factors in the environment is discussed.

Key words: view of human life, behavior analysis, ontology, epistemology, evolution, selection, phylogeny, ontogeny, language, choice

De fleste atferdsanalytikere er praktikere med tilrettelegging for andres menneskers mestring og deltakelse som en viktig oppgave. Arbeidet foregår ofte i samråd og samarbeid med brukere og med fagpersoner med andre forståelsesmodeller enn atferdsanalyse. Tverrfaglig samarbeid kan være vanskelig, blant

annet fordi de som skal samarbeide om en tjenestemottakers ve og vel har forskjellige synspunkter på hva et menneske er, hva det består av – og hvordan vi skal forsøke å erkjenne og forstå det. Mange misforståelser eksisterer om atferdsanalysens menneskesyn og dette vanskeliggjør i en del tilfeller tverrfaglig samarbeid. Denne artikkelen er et forsøk på en beskrivelse av hvordan det

Kontakt: Kjetil Viken, Høgskolen i Innlandet. E-post: kjetil.viken@inn.no

atferdsanalytiske paradigmet betrakter et menneske. Betrachtninger av hva et menneske er og hvordan det fungerer, blir i mange sammenhenger omtalt som menneskesyn.

Det er vanskelig å være spesifikk og tydelig når et menneskesyn skal framstilles. Begrepet trenger noen rammer for at presentasjonen av et atferdsanalytisk menneskesyn ikke skal bli for vid. Her handler det om hvordan mennesket fungerer i samspill med omgivelsene, samt hva som står sentralt for at det fungerer på den måten det gjør. Det handler om hvem vi er som individer i vår livsverden, med underliggende ontologiske betrachtninger, og hvem vi atferdsanalytikere er til å forstå og tilnærme oss dette, via våre epistemologiske betrachtninger.

Utgangspunkt for et atferdsanalytisk menneskesyn er det underliggende verdensbildet atferdsanalyse har. Den amerikanske filosofen Stephen Pepper gav i 1942 ut en bok med tittelen «World Hypotheses: A Study in Evidence» (Pepper, 1942). Denne boka blir ofte referert i atferdsanalytiske tekster fordi Pepper beskriver et kontekstualistisk verdensbilde hvor flyt av handlinger over tid og i kontekst er «rotmetaforen», eller utgangspunktet for forståelse av all handling. Enhver handling er et unikt produkt av tidligere handlinger i liknende kontekster, og er en historisk kontekst for framtidige handlinger (Morris, 1988). Fordi konteksten inkluderes som et grunnleggende element i analysen, dras oppmerksomheten bort fra det som opprinnelig er analysens kjernepunkt, nemlig atferden (S.C. Hayes, Hayes, & Reese, 1988). Atferdsanalyse blir fortsatt misforstått som å være mekanistisk i den forstand at stimuli utløser atferd, såkalt S-R psykologi. Dette er feilaktig på mange plan, uten at det skal utdypes her.

Menneskesyn er viktig fordi det berører mange sider av vår måte å forstå, snakke om og samhandle med andre mennesker. Menneskesynet ligger ofte som uartikulerte forutsetninger som grunnlag for vår moralske sensibilitet og våre moralske vurderinger (Nortvedt & Grimen, 2004), eksempelvis

når rettsvesenet utmåler straff for kriminelle handlinger og baserer dette på personens feilaktige livsvalg. Menneskesyn vil også påvirke hvordan ulike psykologiske retninger går fram i arbeidet med å endre atferd, eller til og med hva man sikter mot å endre når man bedriver terapi. Denne artikkelen vil forsøke å belyse noen av de synspunktene som kjennetegner en atferdsanalytisk måte å forstå eksistensielle og funksjonelle sider ved et menneske. Begrepet menneskesyn har ikke hatt en prominent plass i atferdsanalytisk litteratur, mens en del andre filosofiske, psykologiske og religiøse retninger er mer eksplisitte med sine standpunkter. Det eksisterer derimot en del felles idéer innenfor det atferdsanalytiske feltet om hva et menneske er, selv om fokus i større grad er rettet mot hvordan det fungerer. Jeg skal ikke favne alle diskusjoner som kan relateres til begrepet menneskesyn i atferdsanalyse, men ønsker å samle noen av begrepene som er mest relevante når det atferdsanalytiske menneskesynet skal sammenfattes. Denne forståelsen leder over til hvordan anvendt atferdsanalyse gjennomføres. Jeg ønsker å redegjøre for menneskesynet ut ifra et filosofisk ståsted, på konseptuelt grunnlag og hvordan teorier fra atferdsanalyse gir seg utslag i anvendt atferdsanalyse.

De fleste paradigmer har ikke en klokkeklar og entydig forståelse av mennesket i den forstand at alle medlemmer av paradigmet er enige om alle perifere aspekter ved menneskesynet. De sentrale linjene er det som regel enighet om. Det er enighet om sentrale tema som utgjør kjernen av et paradigme. En del tema som faller utenfor slike kjernetemaer, kan det være større grad av uenighet om og slike tema faller dermed ikke nødvendigvis inn under det som Pepper (1942) referer til som rotmetaforen. For eksempel kan man si at man har et atferdsanalytisk standpunkt og menneskesyn dersom man bruker sentrale forklaringsmodeller som forsterkning, motivasjon og tilpasning til omgivelsene når man skal forstå et menneske. Innenfor atferdsanalyse er det altså enighet om grunn-

leggende trekk som at atferd selekteres av sine konsekvenser og at det er en enhetlig organisme som interagerer og formes av omgivelsene. Det er allikevel diskusjoner på hvilken måte dette skjer, som for eksempel i diskursen om hvordan atferd selekteres av molekylære (Skinner, 1935, 1938) og/eller molare forhold (Baum, 2002, 2011). Det er altså de grunnleggende og felles gjeldende delene av paradigmat som kan sies å representere det allmenne ved menneskesynet innen atferdsanalyse.

Denne artikkelen tar for seg atferdsanalysens ontologi og epistemologi, og redegjør for hvordan disse oppfatningene preger et atferdsanalytisk syn på mennesket, både på et filosofisk og et anvendt plan.

Atferdsanalysens epistemologi

Ulike paradigmer innen religion, vitenskap og filosofi vektlegger forskjellige aspekter og fokusområder når de definerer sine menneskesyn. Enkelte paradigmer kan sies å ha et menneskesyn uten at begrepet menneskesyn brukes eksplisitt, mens andre retninger er tydelige i spørsmålet. Humanismen, for eksempel, vektlegger menneskets rasjonalitet og frihet til å fatte egne valg, mens man innen atferdsanalyse er opptatt av at valg handler om historien av erfaringer med ytre faktorer, og med situasjonens sterke innvirkning på valget. Det betyr derimot ikke at humanismen ikke har menneskets interaksjoner med omgivelsene som en del av måten mennesket forstås, eller at rasjonalitet er utelatt som begrep fra atferdsanalyse. Det handler om hvilke aspekter av forståelsen man vektlegger i sin søken etter forståelse av hva mennesket er og hvordan det fungerer.

En gjentakende feilaktig beskrivelse av atferdsanalyse er at den er entydig positivistisk orientert. En positivistisk grunnholdning vil, i streng forstand, innebære at bare det observerbare og det som gir empirisk verdi kan danne grunnlag for en vitenskapelig forståelse av atferd. Atferdsanalyse kan sies å ha en positivistisk tilnærming til ekspe-

rimentelle studier av atferd. Når man skal kartlegge hvordan atferd samhandler med omgivelsene, er det lite rom for å innlemme indre opplevelser som tanker og følelser i en funksjonell analyse dersom man ikke kan måle slike indre hendelser. Følelser og tanker utelates fra eksperimentelle forsøk av grunner som at de har vag ontologisk status, de er presumptivt lite målbare, men også fordi de de antas å ikke ha en kausal status for det som undersøkes.

Atferdsanalyse har en ontologi og epistemologi som skiller seg fra store deler av psykologien. Ontologi omhandler det værendes væren (Grenness, 2001), eller betraktninger om hva som faktisk er. Eksempler på ontologiske spørsmål er betraktninger om hva sykdom er, eller hva atferd er og om det finnes et sinn eller psyke inne i mennesket. Epistemologi er læren om vår erkjennelse av hva som eksisterer, hvordan vi kan vite noe om verden rundt oss. Det handler om kunnskapens natur og grenser (Moore, 1985), og hvordan vi kan vite at det vi vet har gyldighet. Epistemologien har tett kobling til metode, som handler om hvordan vi går fram for å finne ut om noe. Diskusjoner rundt hva atferd er, følelser og tanker, og hvordan indre og ytre forhold henger sammen i påvirkningen av menneskets atferd er henholdsvis noen grunnleggende ontologiske og erkjennelsesmessige diskusjoner som man er opptatt av innen atferdsanalyse. Med et naturvitenskapelig ideal har atferdsanalyse en epistemologi som lener seg mot empirismen, hvor det observerbare vektlegges i kunnskapssynet. Teorier dannes på grunnlag av observerte sammenhenger, ikke som hypoteser om sammenhenger eller beskaffenhet. Atferdsanalyse er høyst deskriptiv og induktiv i sin måte å skaffe kunnskap om menneskers funksjon. Teorier om atferd begrenses til det man har behov for å si noe om og det man har grunnlag for å befest. Det som ikke er viktig for å forstå mennesket godt nok til å kunne beskrive, forutsi og kontrollere dets handlinger, trenger man heller ikke fabulere om. Dette er en epistemologi som karakteriseres

som pragmatisme. Denne pragmatismen har sine røtter tilbake til William James, C. Sanders Peirce, Ernst Mayr og B.F. Skinner. Denne pragmatismen forkaster det vidt aksepterte standpunktet om at mennesket består av psyke og soma, at vi består av noe fysisk og noe psykisk.

I anvendt atferdsanalyse er begrepet menneskesyn relatert til hvordan en forstår menneskets funksjon og menneskets handlinger. Det er grunnleggende for en atferdsanalytisk forståelse av mennesket at det er noen gjennomgående prinsipper som regulerer vår måte å være mennesker på. Opplevelsen av et menneske som et særegent individ med særegen historie er utgangspunktet for forståelsen av handlinger i kontekst (S.C.Hayes, Barnes-Holmes, & Wilson, 2012b). Begrepet «handling i kontekst» innebærer at det et menneske til enhver tid gjør, er uløselig knyttet til omgivelsene som atferden finner sted (Ree, 2012), og at disse handlingene er påvirket av tidligere erfaringer fra lignende kontekster. Omgivelsene utøver seleksjonspress på atferd og organismens interaksjon med denne seleksjonsprosessen drar forståelsen av sammenhengen mellom omgivelser og individer i retning av determinisme. Chiesa (1994) hevder at gapet mellom vår mulighet til å mestre og håndtere våre omgivelser og vår mulighet til å håndtere sosiale, økonomiske og politiske systemer vil være betydelig smalere dersom vi ikke antar en deterministisk antakelse i vitenskapen om menneskets atferd (s.100). Sagt med andre ord, dersom vi overlater forklaringer av atferd til menneskets frie vilje, vil muligheten for å forstå atferden være liten. Da må man i alle fall ta veien om å forstå den frie viljen. Den frie viljen er antakeligvis en konstruksjon som ikke finnes og en teoretisk konstruksjon som har vært brukt for å forstå menneskets atferd. Atferdsanalyse har ikke som mål å utvikle teorier for å forstå, men heller å utvikle begreper og redskaper for å beskrive, og dermed kunne forutsi, atferd.

Målsettingen med den pragmatisk atferdsanalytiske epistemologi er derfor å

utvikle konsepter og teorier som er anvendelige i ambisjonen om prediksjon og påvirkning av organismens interaksjon med omgivelsene (Herbert & Padovani, 2015). Det er forståelsen av allmenngyldige prosesser som regulerer atferd som har vært siktemålet for denne vitenskapen. Eksempler på slike generiske prosesser er forsterkning, svekking og ekstinksjon av atferd.

Ontologi

Med en utpreget pragmatisk holdning til forståelsen av mennesket, kan atferdsanalyse langt på vei karakteriseres som a-ontologisk (Barnes-Holmes, 2005) i den forstand at man forholder seg lite aktivt i diskurser om hvorvidt en realitet eksisterer utenfor menneskes sanseverden, eller ikke. Innenfor realisme hevder man at det eksisterer en verden som er uavhengig av vår erkjennelse. Videreføres dette til moralsk realisme, vil man også hevde at det finnes faktiske størrelser av hva som er godt og ond utover det vi klarer å erkjenne (Nortvedt & Grimen, 2004). Realisme impliserer at det finnes en objektiv og en subjektiv verden og medfører en indre-ytre dualisme som er uforenlig med et vitenskapelig verdenbilde som atferdsanalyse etterstreber (Baum, 2017). Anti-realisme kan ta form av relativisme eller instrumentalisme som henholdsvis hevder at det ikke finnes noen sannhet uavhengig av teorier og konsepter eller at det ikke er viktig hva som er den faktiske sannhet så lenge vi kan predikere og beherske den med våre vitenskapelige metoder. Atferdsanalyse kan sies å være så pragmatisk i tilnærmingen at den ikke engasjerer seg i diskurser hvor anti-realistiske synspunkter framheves som viktige.

Biologien, forstått som alt det et menneske er født med, er et utgangspunkt som har grunnleggende innvirkning på den seleksjonen som skjer idet en organisme begynner å interagere med omgivelsene (Sapolsky, 2017). Selv om biologien er en del av all psykologisk aktivitet ved at den er en evig utviklende kontekst som er nødvendig for

handling, er den ikke i seg selv tilstrekkelig for å forklare utviklingen av atferd i et livsløp (Morris, 1988). Biologiens symbiose med omgivelsene er utgangspunktet for å forklare atferd. Den handler om hvilke egenskaper, tilbøyeligheter og preferanser man fødes inn i verden med. Denne genotypen utgangspunkt for en fenotype som fungerer i et samspill med omgivelsene, og som resulterer i en ontogenetisk prosess av utvikling. En del av de medfødte egenskapene og tilbøyelighetene er gjeldende for alle medlemmer av arten, mens noen preferanser er individuelle i den forstand at de varierer i større grad fra individ til individ. Grunnleggende reflekser som å skvette når noe uforutsett dukker opp, økt hjerterate ved sympatisk aktivering av sentralnervesystemet eller spytt i munnen når mat treffer munnhulen er eksempler på respondente atferder, og disse forekommer forholdsvis likt hos folk flest. Dette er atferdsprosesser som er resultat av artens fylogenetiske evolusjon. Vi er også født med en sterk disposisjon til at vår atferd blir forsterket av stimuli som dekker våre grunnleggende behov (Flora, 2004). Dette gjelder alle levende organismer. Dette kan være mat, varme, sosial tilhørighet, kroppskontakt og drikke for oss mennesker. Enkelte preferanser kan være medfødt, andre utvikler seg i løpet av livet. Medfødte atferder og predisposisjoner er ubetingede responser som er et resultat av genetisk seleksjon over mange generasjoner. Mesteparten av mitt repertoar mens jeg sitter her og skriver er derimot resultat av læring og tilpasning gjennom min levetid. Dette er betingede funksjonelle responser som er resultat av operant seleksjon. Det er operant seleksjon (i sammenheng med andre grunnleggende tilpasningsmekanismer) som tilpasser organismens aktiviteter til å passe med omgivelsene hvor atferden finner sted (Hull, Langman, & Glenn, 2001). Atferden fungerer som et grensesnitt mellom organismen og omgivelsene. Dette er et grunnleggende viktig poeng i seleksjonismen og kontekstualismen som preger atferdsanalysens syn på mennesket (Viken,

2016). Atferdsanalyse antar en evolusjonær epistemologi (Staddon, 2004), med Skinners publikasjon fra Science i 1981 (Skinner, 1981) som et tydelig manifest at seleksjon skjer på et biologisk/genetisk nivå, et kulturelt nivå og på et atferdsnivå.

Et viktig anliggende for den radikale behaviorismen som atferdsanalyse bygger på (Moore, 1981), er at organismen er en enhet som interagerer med omgivelsene og som formes av denne interaksjonen. Det er ikke noe skille mellom det mentale og det fysiske, og det er ikke noe annet sted å lete etter forklaringer av menneskets atferd enn å se på samspillet mellom de to. Donahoe (2003) beskriver samspillet som to partnere sammenvevd i en evig dans, hvor omgivelsene hele tiden er den ledende parten. Vi mennesker besitter altså ikke en mental verden som styrer og regulerer vår atferd på en fri måte. Vår mentale aktivitet er like kontekstuellet forankret som annen atferd vi fremviser. Mental aktivitet er en del av vår atferd, og betraktes som atferd. Atferdsanalyse vedkjenner allikevel at det er relevante variabler som påvirker atferd som ikke kan observeres av utenforstående (Moore, 2000). Mentale prosesser skjer på innsiden av et menneske og er kun observerbart for denne personen. Vår indre atferd reguleres dermed ikke av omgivelsene på samme måte som den observerbare atferden. Det er derimot ikke noe ved disse skjulte atferdsprosessene som kan fristilles fra de ytre og observerbare stimuliene som personen sameksisterer med. I en litt annen språkdrakt refereres «moderne» atferdsanalyse til som funksjonell kontekstualisme og fokuset for forståelsen av atferd rettes mot en funksjonell kontekst rundt atferden og atferdsenheter som de analyserte funksjonelle enhetene (Biglan & Hayes, 1996). L. Hayes og Fryling (2017) redegjør for en slik relasjonell forståelse ved å hevde at psykologiske hendelser som for eksempel følelser, innebærer funksjonelle relasjoner som oppstår mellom ytre stimuli og organismens respondering. Et hovedpoeng i denne sammenhengen er at

fokuset rettes mot funksjonelle relasjoner mellom en biologisk organisme og omgivelsene, forstått som alt som kan og faktisk påvirker en slik organisme.

Skillet mellom ytre observerbar atferd og indre atferd, som kun er observerbar for den som har denne atferden, er kun et pragmatisk skille, og ikke nødvendigvis hensiktsmessig ifølge L. Hayes og Fryling (2017). Skillet har derimot oppstått for å innlemme det som skjer inne i organismen i en relasjonell og kontekstuell forståelsesramme hvor det ytre og det indre knyttes sammen. Indre atferd kan forstås som respondente og operante responser som skjer inne i kroppen. Skillet mellom indre respondente og operante atferder vil langt på vei ha fellestrekk med det som omtales som ubevisste og bevisste responser hos f.eks LeDoux (1988; 2016) eller Damasio (1994). Skillet handler om atferdsprosesser som utløses versus atferder som virker på omgivelsene og deretter selekteres av den effekten de har på omgivelsene. Respondente atferder som utløses, og helt eller delvis er ubevisste, er av fylogenetisk karakter fordi de har medført øket overlevelsesfunksjon. De operante prosessene er av ontogenetisk karakter og medfører forming av atferd innenfor en organismes livssyklus. Operant atferd har som funksjon å tilpasse organismen til omgivelsene.

Indre atferdsprosesser henger sammen med observerbar atferd. La oss se på et eksempel med hvordan indre atferdsprosesser spiller inn i på observerbar atferd. Dersom du sanser noe du er redd for, la oss si en veps, så utløser synet av vepsen følelser. Dette refereres til som trusseldeteksjon (threat detection). Måten du oppdager vepsen på påvirker hvilke umiddelbare reaksjoner som forekommer inne i kroppen. De nevralt og kjemiske reaksjonene som oppstår i sentralnervesystemet påvirker hvordan ulike celler, vev, organer og organsystemer aktiveres (Damasio, 1994). Ser du vepsen på lang avstand og hører den summe i det fjerne, vil det kanskje ikke medføre andre opplevelser enn at du tenker at «Nå er det lurt å gå litt

unna». Denne tenkningen, samt følelsene som oppstår i det vepsen sanses, er deler av en atferdskjede hvor du går bort fra stedet hvor vepsen er observert. Gjennom betingning lærer vi å kjenne igjen situasjoner hvor det er sannsynlig at det er veps. Synet av en blomsterhekk skremmer deg kanskje ikke, men du vet at du ikke har lyst til å gå bort til eller uti blomsterhekken fordi du har erfart at det kan være veps der. Du lærer deg altså å unngå blomsterhekker og andre steder hvor veps sannsynligvis er til stede. Det oppstår funksjonelle relasjoner mellom omgivelsene og organismen (deg) av både respondent og operant karakter. I det en veps deiser ned på bordet foran deg er sjansen derimot stor for at du reiser deg opp og går eller løper unna bordet, eller du slår i hjel vepsen med en avis, eller at du fryser til og ikke klarer å gjøre noe som helst. Vårt «*fight, flight or freeze*»-system aktiveres i slike situasjoner. Måten omgivelsene påvirker organismen, for eksempel med variasjon i graden av forutsigbarhet, påvirker hvilke deler av sentralnervesystemet vårt som er mest aktive i det øyeblikket vi reagerer. Teorier om større og mindre grad av amygdala-aktivering og større og mindre grad av involvering av pre-frontal korteks er etter hvert ganske kjente (se f.eks McEwen et.al., 2015). Aktivering av ulike deler av sentralnervesystemet påvirker atferd, blant annet ved at forsterkningsbetingelser oppstår. Både i tilfellet med veps på lang og kort avstand etableres det å fjerne seg fra vepsen som forsterkende. En veps i nærheten vil fungere som en negativ forsterker (aversiv stimulus). Økt avstand til vepsen fungerer ved at en negativ forsterkningskontingens etableres, og hvor redusert avstand til vepsen vil fungere som en positiv svekker. Virkningen av vepsen som en negativ forsterker er størst når vepsen er nærme.

I eksempelet med vepsen kan man tenke seg at den første sansingen av at en veps er i nærheten er at du skvetter til. Denne typen aktivering av nervesystemet kan foregå mer eller mindre bevisst (LeDoux, 2016). Når du sanser vepsen i tilstrekkelig grad

Tabell 1. En FAK-analyse vil se slik ut.

F	A	K
Synet av veps	Løper mot huset	Avstand fra vepsen = negativ forsterkning

forekommer en skvettrespons som følge av trusseldeteksjonen. Slike skvettresponser er respondent atferd. Skvetteresponsen etterfølges av operant atferd som er forsterket av avstand fra vepsen. Responskjeden innebærer altså sansningen av en ubetinget stimulus (lyden og synet av vepsen) som medfører en skvetterrespons, som deretter leder til betingede responser som for eksempel tenkning av at «Det er en veps her! Jeg vil bort!», og deretter løping bort fra vepsen. Løpingen forsterkes *biologisk, psykologisk og faktisk* ved at fryktresponser inne i kroppen blir svakere og forsvinner. Dersom vi observerer situasjonen fra utsiden, vil vi kunne se at personen rykker til, reiser seg opp og løper unna. En funksjonell analyse av situasjonen vil kun ha tilgang til disse elementene (Tabell 1).

Personen som løper unna vepsen vil ha tilgang til alle delene av atferdskjeden. Hvis

du spør hvorfor han løp, vil svaret kanskje være «Jeg ble redd». Forklaringen er like forståelig som den er ufullstendig. Det å si at man ble redd er en måte å snakke om den respondente atferden som forekom inne i kroppen i det vepsen ble sanset. Når vi forklarer ytre atferd med indre atferd, er dette eksempler på ufullstendige analyser av hva som er årsaken til atferden. Mer fullstendige funksjonelle analyser av atferd, krever i mange sammenhenger at indre atferder inkluderes i analysen (Tabell 2).

Eksempelet er karikert, forenklet og ikke nødvendigvis helt riktig, men har til hensikt å illustrere at atferdskjeden er lang og kompleks når man inkluderer indre atferd som en del av analysen.

Fra et pragmatisk ståsted, som atferdsanalyse innehar, er dikotomien med ytre og indre atferd primært relevant på et teoretisk nivå.

Tabell 2. En funksjonell analyse hvor indre stimuli og atferder er inkludert kan se slik ut.

F	A	K
Synet av veps →	Aktivering av refleksbue	
Aktivering av refleksbue →	Frigjøring av adrenalin	
Muskelceller med adrenalin →	Støkkerefleks	
Støkkerefleks →	Orientering om hvor vepsen er	Syn av vepsen
Synet av vepsen	Tenker «Nå er jeg redd»	Opplevelse av kaos/redsel
Opplevelse av kaos/redsel	Orientering om hvor en kan løpe	Synet av dør
Synet av dør	Reiser seg opp /skyver stolen unna	Oppreist stilling
Oppreist stilling	Løper mot huset	Avstand fra vepsen
		Negativ forsterkning

Sammenhengen mellom emosjoner, følelser, tanker og atferd er langt på vei åpenbar, men fra et pragmatisk ståsted er det diskutabelt hvor mye, og hvilke deler, av denne atferden som er klinisk relevant. De delene av slike atferdskjeder som ikke er klinisk relevante, er de delene man ikke har tilgang til og som ikke er nødvendige for å påvirke atferd. Det er kun gjennom bruk av språket at man eventuelt har tilgang til de delene av atferd som ikke er observerbare.

Språket

Menneskets evne til å bruke språk er det som skiller oss mest fra andre dyrearter. Ulike kognitive og språklige prosesser setter oss i stand til å omgås omgivelsene på sofistikerte og kompliserte måter. Språket er viktig i ulike læringsprosesser. For eksempel, en person som lærer at $A=B$, vil også kunne trekke konklusjonen om at $B=A$, uten at forsterkning eller annen praktisk erfaring behøves. Dette refereres til som gjensidig utledning innenfor relasjonell rammeteori (RFT) (S.C. Hayes, Barnes-Holmes, & Roche, 2001). Hvis du deretter lærer at $B=C$, så vil gjensidig utledning oppstå igjen ved at $C=B$. I tillegg vil mennesker med tilstrekkelig språklig funksjon kunne utlede at siden $A=B$ og $B=C$, så vil A være lik C og C være lik A . Det siste fenomenet kalles kombinerende gjensidig utledning (se eksempler på dette i Viken, 2018). Kombinerende gjensidig utledning er et læringsfenomen som kun mennesker behersker, og er derfor interessant. Det er også en interessant parallell at vi kan lære sammenhenger mellom stimuli (og vår egen atferd) uten direkte forsterkningshistorie til disse sammenhengene. En person kan for eksempel utvikle frykt for noe hen ikke har vært i kontakt med, eller ha lyst til å reise til et sted man ikke har vært. Språket er et nødvendig verktøy for slik læring, og denne typen læring finnes primært, eller kanskje kun hos mennesker.

Gjennom språket skapes arbitrære (tilfeldige) forbindelser mellom stimulus-

stimulusrelasjoner (sammenhenger mellom forhold i omgivelsene våre) og stimulus-responsrelasjoner (forhold mellom omgivelsene og atferden vår), ved det som kalles transformasjon av funksjon. Sagt med andre ord, så oppstår det funksjonelle sammenhenger mellom ulike stimuli i omgivelsene våre. Eksempel på dette er når personer med angst «utvider» antallet stimuli som utløser slike følelser av angst. På denne måten kan stimuli som tidligere var mer eller mindre nøytrale betinges til å få funksjonell sammenheng med atferd (Barnes-Holmes, Hayes, Barnes-Holmes, & Roche, 2001). Personen med angst begynner å unngå situasjoner som tidligere var nøytrale. Det oppstår funksjonelle relasjoner i kjølvannet av ulike ontogenetiske seleksjonsprosesser, og språket er ofte en sentral komponent.

Mennesket knyttes til omgivelsene gjennom både direkte kontekstuelle konsekvenser på vår atferd og via språklige erfaringer. Noen av erfaringene får vi i samspill med det fysiske miljøet rundt oss og andre mennesker, andre erfaringer oppstår gjennom interne dialoger med oss selv. Forholdet mellom personen og miljøet endres ved at stimuli som i utgangspunktet ikke har noen sammenheng med hverandre, får en slik sammenheng ved at de innlemmes i samme funksjonelle respons- og stimulusklasser, ofte kalt relasjonelle rammer. Fordi språket tillater nær sagt en hvilken som helst stimulus å ha tilknytning til hvilken som helst annen stimulus, åpner denne typen læring for variasjon og bredde i våre læringshistorier. Dette er trekk som gjør oss mennesker unike og komplekse. Språkets rolle for menneskelig atferd er omfattende og ikke tema for resten av denne teksten. For en grundigere innføring i RFT anbefales Tørneke (2010). Det drives innen atferdsanalyse også omfattende forskning på språklige fenomener innen det som refereres til som stimulusekvivalens (Eilertsen & Arntzen, 2015; Place, 1995; Sidman, 1994)

Hovedpoenget så langt, er at det er en hel organisme som samspiller med omgivelsene

og at et tydelig skille mellom sinn og kropp ikke ansees som relevant innenfor atferdsanalyse. Dette plasserer atferdsanalyse i et holistisk menneskeperspektiv. Forholdet mellom en person og omgivelsene er dynamisk og personen endres hele tiden som en følge av seleksjonsprosessen hvor omgivelsene virker på atferden. Fokus for samhandlingen mellom organismen og omgivelsene ligger i forståelsen av de funksjonelle relasjonene som oppstår i denne sameksistensen. Forklaringene på disse funksjonelle relasjonene ligger både langt tilbake i tid som fylogenetiske sammenhenger, som en del av livshistorien og som diskriminative relasjoner i en gitt situasjon i det den utspiller seg. Menneskets atferd kan tilta kompliserte og unike forhold til omgivelsene på grunn av det kompliserte språket vi bruker. Vi skal også se at forklaringene på hvorfor et menneske er som det er, har forklaringer som ligger fra fjernt til nært i tid.

Proksimale og ultimate forklaringer (multiadapsjonsperspektiv)

Skinners filosofiske betraktninger var blant annet tydelig influert av Ernst Mayr sine forklaringer om årsakssammenhenger i biologien (Vargas, 2017). Mayr trakk fram skiller mellom ultimate og proksimale forklaringer for ulike arters fenotypiske trekk, inkludert deres måte å omgås stimuli i omgivelsene. Dawkins (1999), om enn ikke en representant for atferdsanalyse, er en annen tenker som trekker slike paralleller. Han forklarer i boken «The extended phenotype» hvordan ulike dyrearters atferdsmønstre har forklaringer som kan dateres langt bak i tid til en historie basert på genetisk seleksjon. Forholdet mellom proksimale og ultimate forklaringer handler om årsaksforklaringer som ligger nært i tid og de som ligger langt bak i tid. Forklaringer som forsøker å besvare hvordan interaksjoner mellom organisme og de umiddelbare omgivelser forekommer, er proksimale. Sammenhenger som ligger lengre tilbake i tid, er ultimate (Alessi, 1992).

Innenfor biologien er det den funksjonelle biologien som befatter seg med de proksimale spørsmålene og den evolusjonære biologien som forsøker å besvare de ultimate beskrivelsene (Laland, Sterelny, Odling-Smee, Hoppitt, & Uller, 2011). Epistemologiske tilnæringer i disse biologiske forklaringsmodellene og atferdsanalyse er sammenfallende og parallelle. Atferdsanalyse har en biologisk og evolusjonær plattform i sin forståelse av mennesket. Skinners utforming av radikal behaviorisme var en revolusjonær endring av tidlige behavioristiske teorier fremmet av Watson som hevdet at mennesket var født fullt ut formbar som en blank tavle (Viken, 2016). Moderne atferdsanalytiske teorier inntar et multiadapsjonistisk perspektiv, med seleksjon på genetisk, kulturelt og atferdsmessig nivå, og som tillegger mennesket (og andre organismer) mye mer evolusjonært innhold enn man gjorde tidligere. Vogt (2014) bemerker at et slik multiadapsjonistisk perspektiv også bryter med en forståelse av det han kaller en flat fenotype som mange atferdsanalytikere kan ha gitt uttrykk for. En ensidig vinkling rettet mot overdreven forklaring basert på operant læring er eksempel på dette. Vogt argumenterer for en forståelse av rik fenotype, forklart som analyser basert på fylogenetiske og ontogenetiske variabler hvor menneskets forutsetninger for operant læring er kompleks og mangfoldig. Poenget tydeliggjøres med bemerkningen om at atferdsanalyse er en ontogenesens evolusjonsbiologi som med fordel kan komplementeres av en ontogenesens genetik (s.188-189).

Laland et. al (2011) tydeliggjør poenget med sammenhengen mellom fylogenetiske og ontogenetiske forklaringer i en grundig redegjørelse for fortolkninger av proksimale og ultimate årsaker. De hevder at Darwinistiske teorier om seleksjon av arter (ultimate forklaringer) ikke må forstås som løsrevet fra seleksjon av atferd (proksimale forklaringer). Dette må heller forstås som resiproke årsaksforklaringer hvor de proksimale årsakene spiller inn på seleksjonsmekanismen til de

ultimate årsakene. Sagt med andre ord, sammenhengen mellom seleksjon på artsnivå og seleksjon innen livsløpet til hvert enkelt individ er fra deres perspektiv, også prosesser som henger sammen.

Et multiadapsjonistisk perspektiv handler også om menneskesyn. Det innebærer at mennesket ikke forstås som et endimensjonalt vesen som enkelt og greit kan forklares med henvisning til personens erfaringer på en lineær måte. Atferdsanalytikere har stor respekt for at mennesker er komplekse og har omfattende individuelle forskjeller, og samtidig at vi har felles fylogenetiske røtter langt tilbake i tid.

Behandlingsoptimisme

Innen atferdsanalyse tilnærmer man seg menneskets atferd med en vitenskapelig ambisjon om å kunne beskrive og forstå denne. Vi gjør det vi gjør fordi vi har et utgangspunkt vi er født med, og en historie av erfaringer (forsterkningshistorie) som former vår omgang med våre omgivelser på lovmessige måter. Atferd formes av omgivelsene basert på den funksjonen den har. Atferden kommer under stimuluskontroll av forhold i omgivelsene gjennom at det dannes funksjonelle relasjoner mellom stimuli og atferd. De fem grunnleggende prosessene med positiv og negativ forsterkning, ekstinksjon og positiv og negativ svekking, former operant atferd innenfor den ontogenetiske seleksjonen. Fordi atferd formes av dets interaksjon med omgivelsene, utelater atferdsanalyse årsaksforklaringer om at atferd har sin opprinnelse inne i mennesket. Atferd kommer ikke innenifra, men handler om organismens dynamiske samhandling med omgivelsene. Denne måten å forstå menneskets atferd på er således en forkastelse av tradisjonell descartiansk dualisme. I dagligtale kan man for eksempel høre snakk om at noen sykdommer er somatiske mens andre er psykiske. I en atferdsanalytisk begrepsverden er såkalte psykiske sykdommer like mye organiske og holistiske som soma-

tiske sykdommer. Selv ikke atferd som kan virke vanskelig å forstå på grunn av psykisk sykdom er fristilt fra en forsterkningshistorie.

Mennesker velger ikke sin egen genetiske utrustning eller sin egen forsterkningshistorie. Med et atferdsanalytisk menneskesyn er det lite hensiktsmessig å moralsk dømme andre mennesker for deres handlinger. Alle handlinger må forstås ut ifra historie og kontekst. En monistisk, og for så vidt holistisk, forklaringsmodell som atferdsanalyse representerer er krevende for mange å akseptere fordi menneskets fremferd framstår som deterministisk og ytrestyrt. Ytre påvirkning og styring av menneskets handlinger innebærer for noen et manglende fokus på menneskets evne til å tenke, føle og være autonome og frie individer. Chiesa (1994) poengterer og forklarer hvordan en atferdsanalytisk forståelse av determinisme i en vitenskap om atferd ikke begrenser en forståelse av mennesket som individer med særpreg, med kompleksitet eller med mulighet for å være fremtidsrettet. En deterministisk tankegang reduserer ikke mennesker til roboter og undergraver ikke det faktum at mennesket har bevissthet og evne til å tenke og føle. Såkalt myk determinisme leder derimot fokuset bort fra mennesket som fristilt aktør, mot interaksjoner med miljøet. Det er samhandlingen mellom miljø og individ som danner grunnlaget for en kontekstuell basert forståelse av menneskets handlinger. Det innebærer ikke nødvendigvis at mennesker ikke kan ha noe som innebærer en vilje eller ha mulighet til å være eller føle seg frie. Det forkaster derimot tanken om at det er noe inne i oss som styrer, regulerer og definerer hvem vi er og valgene vi tar, utover at vi er et resultat av og et lokus for en fylogenetisk og ontogenetisk prosess. I anvendt sammenheng, kan atferdsanalytikere avstå fra å ta standpunkt for eller mot determinisme (Løkke & Salthe, 2016) siden det ikke nødvendigvis står i veien for mange av de pragmatiske målsettingene til denne praksisen.

Basert på framstillingen om at mennesket i stor grad formes av sine omgivelser, er det grunnlag for å si at dette paradigmet representerer et optimistisk menneskesyn. I stedet for å forklare en persons atferd med hans frie vilje, kognitive prosesser, genetiske årsaker, hormonbaserte forklaringer eller epigenetiske årsaker, tyr atferdsanalyse til funksjonelle analyser av den operante atferden. Funksjonelle analyser gjøres ved kartlegginger av sammenhenger mellom omgivelsene og atferden. Mennesker som framviser atferd som av en eller annen grunn bør/må endres, kan endres ved å gjøre endringer i omgivelsene. Et slikt utsagn må selvsagt ikke forstås som en naiv framstilling om at all atferd med letthet lar seg endre. Atferdsmønstre med sterk biologisk styring og lang historie er selvsagt krevende å endre. Men, ikke umulig. En person som er født med Prader Willi syndrom vil for eksempel ha en arvelig regulert sterk preferanse for å spise mat. Syndromet beskrives av en overdreven forsterkereffekt for mat og redusert evne til å føle metning. Tilrettelegging for god fungering, mestrings og sunn livsstil krever aktiv håndtering av blant annet mat, og er eneste måte legge til rette for god fungering.

Atferdsanalysens dogme om at atferd selekteres av sine konsekvenser (Skinner, 1981) har implikasjoner for hvordan teoriene og den metodologiske tilnærmingen føres over til anvendt bruk. Den praktiske bruken av prinsippene preges av at det er omgivelsene som bør justeres, for at atferden i neste omgang skal endres. Med et pragmatisk utgangspunkt er det fare for at målet i atferdsbehandling helliger middelet. Et ensidig fokus på hva som virker når atferd skal endres, står i akutt fare for at man tar i bruk «alle» midler for at en gitt målatferd skal endres. Dette er ikke tilfellet. Anvendt atferdsanalyse reguleres av klare etiske retningslinjer og er selvsagt underlagt rådende lovtekster som regulerer det felte man arbeider innenfor. BACBs (atferdsanalytisk sertifiseringsnemnd) etiske rammeverk er et eksempel på utfyllende retningslinjer

for sertifiserte atferdsanalytikere (BCBA, 2014). Etiske og faglige evalueringer gjøres før, fortløpende og avslutningsvis i anvendt atferdsanalytisk arbeid. En oppfatning av at atferdsanalytikere bruker straff i pedagogiske og atferdsbehandlende tiltak faller på egen urimelighet i et pragmatisk perspektiv. Forskning og praksis tilsier at bruk av straff har dårlig effekt og skaper uheldige sideeffekter (Church, 1963; Solomon, 1964). Bruken av straff er lite brukt i anvendt atferdsanalyse, rett og slett fordi tiltak basert på positiv forsterkning virker bedre og har mer varig effekt. Lykkelige mennesker er som regel lettere å ha med å gjøre enn redde og undertrykte personer.

Mulighet til å velge hva vi skal gjøre

All operant atferd kan forstås som valg i den forstand at en person har et vell av mulige atferder i sitt repertoar og kan teoretisk sett framvise mange av disse når som helst. Du kan for eksempel nesten til enhver tid holde pusten hvis du vil. Men, du velger bare å gjøre dette under helt spesielle betingelser. Mange vil holde pusten dersom man lukter noe vondt og alle vil automatisk holde pusten dersom man får hodet under vann. En atferdsanalytisk forklaringsmodell vektlegger historiske hendelser og situasjonelle betingelser når valgt atferd skal forklares. Filosofen Immanuel Kant, på den annen side, vil forklare menneskets valg med fornuften. Det er menneskets fornuft som ligger til grunn for våre valg og handlinger. Når valg forklares som noe som kjennetegner vår rasjonalitet, og når beskrivelsene av valg antyder at det er et subjekt som velger, skiller dette seg fra hvordan menneskets valg av atferd forklares innen atferdsanalyse. Forskjellen på disse to forklaringene er forholdsvis stor. Atferdsanalyse retter analysen om valget av atferd mot den aktuelle situasjonen som påvirker valget og vil deretter forklare disse stimuliernes innvirkning på atferden med henvisning til historiske variabler som læringshistorie og affinitet mot bestemte forsterkende stimuli.

Valg at atferd handler om evolusjonære tilpasningsmekanismer som har både forholdsvis kortsiktige og langsiktige årsaker. Dette er en økologisk basert forståelse av individet hvor årsaker til adaptiv atferd ligger i kontakten mellom organismen og dets umiddelbare og tidligere interaksjoner med omgivelsene (Simon & Hessen, 2017).

Frihet til å velge / verdier

Valg av atferd og verdier er beslektede begreper. Verdier er et sentralt begrep i moderne atferdsanalyse, spesielt innen Acceptance and Commitment Therapy (ACT). Verdier handler om ønskede retninger i livet, de tingene vi ønsker at livet skal dreie seg om (Harris, 2013). En gjennomgående utfordring er å handle i tråd med egne verdier. Kanskje har vi et grunnleggende ønske om å leve et sunt og balansert liv, men faller i fella for å spise usunn mat og feste hardere og oftere enn vi ønsker. En atferdsanalytisk forklaringsmodell på slik avvik fra hva vi ønsker å være og stå for, handler om forståelsen av handlinger i kontekst. Det er mer og mindre proksimale kontekstuelle forhold som leder oss til å fatte valg som ikke er tråd med våre verdier. Når vi står i valgsituasjoner, vil vi normalt sett velge mer heller enn mindre av noe vi liker, vi ønsker det raskt heller enn å måtte vente. Vi ønsker å betale minst mulig for det eller vi ønsker, og vi ønsker å bruke minst mulig energi for å få tilgang til forsterkende stimuli (Green & Myerson, 2013). Valgsituasjoner preges ofte av at det er flere faktorer som påvirker utfallet av valgene vi gjør. Valg skjer altså under betingelser som påvirker og avgjør hvordan vi velger. Kahneman (2011) redegjør for hvordan vi preges av to ulike systemer som påvirker våre beslutninger. Den ene måten vi tilnærmer oss valgsituasjoner er preget av system 1 hvor vi bruker intuisjon og dermed lite energi på vurdering og sammenlikning, eller system 2 som preges av rasjonalitet og bevissthet. Hvilket av de to systemene som brukes preges av situasjonen man står i når

beslutninger skal fattes. Alle valgsituasjoner, og dermed all atferd, må forstås som noe som reguleres av kontekstuelle forhold. I tillegg gjør Tversky og Kahneman (1974) grundig rede for hvordan kognitive bias og heuristikker oppstår med valgene våre i ulike sammenhenger.

Så, når en person kommer hjem fra jobben og skal leve et sunt liv med ettermiddagstrening som kortsiktig mål for denne livsverdien, kan det hende at treningen blir utsatt til fordel for andre aktiviteter. Fordeleene ved å trene ligger fram i tid, effekten av den kan vurderes som usikker i øyeblikket valget skal tas og det er andre attraktive hendelser som utkonkurrerer treningen. Fenomenet refereres til som diskontering (Ikeda, Kang, & Ohtake, 2010). Personen som gjør disse valgene kan godt sies å være fri til å velge, men det er en kjensgjerning at forhold i situasjonen når valget skal tas påvirker denne friheten. Mennesker kan ikke ta valg frigjort fra situasjonen, læringshistorien eller andre ytre forhold. Et atferdsanalytisk syn på impulsivitet flytter fokuset bort fra indre konflikter, hjernens aktivitet i valgsituasjoner eller indre impulser. Når vi velger mindre, men umiddelbare, forsterkere framfor større forsterkere frem i tid, kan dette forstås som faktorer som forklares med miljøvariabler, ikke indre konflikter. Det å forstå valg, og hvordan valg påvirkes av forhold i omgivelsene, er viktig for å forstå mennesket og dets handlinger.

Det er en grunnleggende antakelse innenfor atferdsanalyse at den frie viljen ikke er opphavet til menneskets atferd. Med det tidligere nevnte aontologiske ståstedet kan man godt forholde seg til at noen snakker om noe som kalles vilje og at denne på en eller annen måte er fri, men den kan ikke forstås som en ontologisk enhet som impliserer at det er noe annet enn interaksjoner med omgivelsene som regulerer menneskelig atferd. Dersom man mener at atferd stammer fra fri vilje, er man dermed ikke atferdsanalytiker. Mentalistiske forklaringer som at den frie viljen er drivkraften bak menneskets

atferd saboterer hele det vitenskapsfilosofiske systemet som disiplinen hviler på (Vogt, 2014).

Hva er et menneske?

Skinner (1972) avslutter boka «Beyond Freedom & Dignity» med et kapittel som heter «What is man». Selv om det kan virke pompøst å «hoppe etter Wirkola», er det fristende å bruke samme overskriften når denne artikkelen skal avrundes. Menneskesyn handler for mange primært om dette spørsmålet. Skinner gjør et stort poeng ut av at menneskets handlinger må forstås ut ifra et kontekstuellet og selekterende perspektiv. Det er gjennom samspill med omgivelsene at både mennesket og omgivelsene endres. Endringen er ikke noe som lagres inne i mennesket og hentes fram som minner som brukes når ny atferd skal forekomme. At vi har kognitive evner, opplevelse av et selv og en slags vilje betyr ikke at dette er størrelser som skal brukes som forklaring på vår atferd. Det er åpenbart at det er viktige prosesser som forekommer inne i en person og som spiller inn i forståelsen av atferd. De er bare ikke årsaken til atferden. Levende organismer er så symbiotisk med omgivelsene de lever i at handlingene ikke kan forstås separat fra omgivelsene.

Mennesket er som andre levende organismer en del av et større mangfold som er tilpasset omgivelsene vi eksisterer i. Vi er resultat av, og utsettes alltid for, evolusjonære krefter. Biologisk sett har vi med oss en historie som strekker seg langt tilbake i tid og gjør oss til den «biologiske pakken» vi er i dag. Prinsippene fra evolusjonslæring kan appliseres like vel til utviklingen av atferd, språk og kultur som til biologisk utvikling (Atkins, Wilson, & Hayes, 2019). Atferdsanalyse har ikke hatt noen prominent plass i det som refereres til som den utvidede evolusjonssyntese (extended evolutionary synthesis) (Laland et al., 2015) rett og slett fordi koblingen mellom atferdsanalyse og forskningen på evolusjon og biologi ikke

har vært veldig tett. Dette skjer til tross for at fenotypisk akkomodasjon, forstått som gjensidig funksjonell tilpassing mellom en organisme og omgivelsene gjennom ontogenetisk utvikling er et sentralt konsept i både atferdsanalyse og i andre evolusjonære vitenskaper (Simon & Hessen, 2017). Nye bevegelser innen atferdsanalyse inkluderer derimot seleksjonsteori på flere nivåer i større grad enn tidligere og bringer med det atferdsanalyse nærmere den naturvitenskapelige tradisjonen (Feks Atkins et al., 2019; Glenn, 1988, 2004; Glenn & Field, 1994; Hayes, Barnes-Holmes, & Wilson, 2012a; Hull, Langman, & Glenn, 2001; Simon & Hessen, 2017; Wilson & Hayes, 2018; Wilson, Hayes, Biglan, & Embry, 2014). B.F. Skinner var også klar på sammenhengene mellom genetisk, atferdsmessig og kulturell seleksjon samt fylogenetisk og ontogenetisk utvikling (Skinner, 1966; 1975; 1981; 1983).

Konklusjon

Et atferdsanalytisk menneskesyn er vanskelig å skille fra kunnskapssynet som preger dette paradigmet. Denne artikkelen er et forsøk på å si noe om hvordan atferdsanalytikere oppfatter et menneske. Essensen av menneskesynet handler om at mennesket må forstås som en organisme som er i en symbiose med omgivelsene det beveger seg i. Mennesker som tar gode eller dårlige valg gjør dette ut ifra å være en person med en nedarvet genetik og en læringshistorie som startet med operant forming av atferd fra det øyeblikket det ble født og preging gjennom kulturelle praksiser. Utviklingen av personen og dennes karakter er et resultat av disse faktorene og utviklingen kan best forstås fra et seleksjonsperspektiv på flere nivåer (Wilson & Hayes, 2018). Mennesket utvikler seg genetisk, kulturelt og individuelt. Vi har i denne artikkelen sett på hvordan ulike betraktninger legges til grunn for den kontekstuelle og seleksjonsbaserte epistemologien innen atferdsanalyse.

Personen opererer ikke som en robot som kan forstås som fri for skyld når det gjør noe som er galt, selv om determinisme er en grunnleggende antakelse i forståelsen av mennesket. Mennesker har språk og kognitive prosesser som skiller det fra andre dyrearter. Livsverdenen vi opplever er mangfoldig og kompleks, men den tillegges liten kausal status i det atferdsanalytiske paradigmet. Evnen til å planlegge, drømme og skape egenartede verdsett er antakeligvis enestående for mennesker. Språket, gjerne i form av tanker og selvsnakk, gjør oss i stand til å forutse og planlegge konsekvenser av våre handlinger. Vi etablerer normer og regler som er mer eller mindre artikulert og som i stor grad bidrar til å regulere vår atferd. Enkelte slike regler er individuelle, andre er deler av en kulturell praksis. Vi utvikler moralske kompass gjennom interaksjoner med våre sosiale omgivelser. Når en person vurderes til å handle utenfor normene gjøres personen ansvarlig når han eller hun burde være i stand til å skjønne og forutse konsekvensene av sine handlinger. Når vi vurderer at personen ikke har utviklet denne evnen tilstrekkelig, fritas personen fra det vi kaller skyld.

Når praktikere med ulike menneskesyn skal samarbeide, kan det være vanskelig fordi helt sentrale elementer ved hva som skal avhjelpest forstås forskjellig. Det er en åpenbar fare for at man blir skeptisk og uenig med andre profesjonelle med menneskesyn som er ulikt ens eget. Det å være trygg på eget menneskesyn, eget faglig grunnlag og metodisk forståelse er grunnleggende viktig for å unngå faglige gordiske knuter. Gode kunnskaper og ferdigheter innenfor eget fag gir rom for nysgjerrighet, framfor skepsis og motstand til andre tankesett. Atferdsanalytikere bør etterstrebe å forstå og artikulere sitt eget menneskesyn.

Referanser

- Alessi, G. (1992). Models of Proximate and Ultimate Causation in Psychology. *American Psychologist*, 47(11), 1359-1370.
- Atkins, P. W., Wilson, D. S., & Hayes, S. C. (2019). *Prosocial: using evolutionary science to build productive, equitable, and collaborative groups*: New Harbinger Publications.
- Baer, D. M., Wolf, M. M., & Risley, T. R. (1968). Some current dimensions of applied behavior analysis. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 1(1), 91-97. <https://doi.org/10.1901/jaba.1968.1-91>
- Barnes-Holmes, D. (2005). Behavioral pragmatism is a-ontological, not anti-realist: a reply to Tonneau. *Behavior and Philosophy*, 67-79.
- Baum, W. M. (2002). From molecular to molar: a paradigm shift in behavior analysis. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 78(1), 95-116. <https://doi.org/10.1901/jeab.2002.78-95>
- Baum, W. M. (2011). Behaviorism, private events, and the molar view of behavior. *The Behavior analyst / MABA*, 34(2), 185. <https://doi.org/10.1007/BF03392249>
- Behavior Analysis Certification Board (BCBA) (2014). Professional and Ethical Compliance Code for Behavior Analysts, 24 (2014).
- Biglan, A., & Hayes, S. C. (1996). Should the behavioral sciences become more pragmatic? The case for functional contextualism in research on human behavior. *Applied and Preventive Psychology*, 5(1), 47-57. [https://doi.org/10.1016/S0962-1849\(96\)80026-6](https://doi.org/10.1016/S0962-1849(96)80026-6)
- Chiesa, M. (1994). *Radical behaviorism: The philosophy and the science*: Cambridge Center for Behavioral Studies. Littleton, MA, USA.
- Church, R. M. (1963). The varied effects of punishment on behavior. *Psychological review*, 70(5), 369. <https://doi.org/10.1037/h0046499>
- Damasio, A. (1994). *Descartes' Error: Emotion, Reason and the Human Brain*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Dawkins, R. (1999). *The extended phenotype : the long reach of the gene* (Rev. ed. with doi:10.1037/0003-066X.47.11.1359)

- a new afterword by Daniel Dennett. ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Donahoe, J. W. (2003). Selectionism. In K. A. Lattal & P. N. Chase (Eds.), *Behavior theory og philosophy* (pp. 103-128). New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers.
- Eilertsen, J. M., & Arntzen, E. (2015). Aspekter ved forskning på stimulusklasser i og utenfor laboratoriet. *Norsk tidsskrift for atferdsanalyse*, 42(2), 65-78.
- Flora, S. R. (2004). *The power of reinforcement*. SUNY Press.
- Glenn, S. S. (1988). Contingencies and metacontingencies: Toward a synthesis of behavior analysis and cultural materialism. *The Behavior Analyst*, 11(2), 161. <https://doi.org/10.1007/BF03392470>
- Glenn, S. S. (2004). Individual behavior, culture, and social change. *The Behavior Analyst*, 27(2), 133. <https://doi.org/10.1007/BF03393175>
- Glenn, S. S., & Field, D. P. (1994). Functions of the environment in behavioral evolution. *The Behavior analyst*, 17(2), 241. <https://doi.org/10.1007/BF03392674>
- Green, L., & Myerson, J. (2013). How Many Impulsivities? A Discounting Perspective. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 99(1), 3-13. doi:10.1002/jeab.1
- Grenness, T. (2001). *Innføring i vitenskaps-teori og metode* (2. utgave ed.). Oslo: Tano Aschehoug.
- Harris, R. (2013). *ACT : enkelt og greit : en innføring i aksept- og forpliktelsesterapi*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Hayes, L. J., & Fryling, M. J. (2017). Feelings in psychological perspective. *European Journal of Behavior Analysis*, 18(1), 39-51. <https://doi.org/10.1080/15021149.2016.1230956>
- Hayes, S. C., Barnes-Holmes, D., & Roche, B. (2001). Relational frame theory: A post-Skinnerian account of human language and cognition. Kluwer Academic/Plenum Publishers. New York, NY, United States
- Hayes, S. C., Barnes-Holmes, D., & Roche, B. (2001). *Relational frame theory: A post-Skinnerian account of human language and cognition*: Springer Science & Business Media.
- Hayes, S. C., Barnes-Holmes, D., & Wilson, K. G. (2012a). Contextual behavioral science: Creating a science more adequate to the challenge of the human condition. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 1(1-2), 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2012.09.004>
- Hayes, S. C., Hayes, L. J., & Reese, H. W. (1988). Finding The Philosophical Core: A Review Of Stephen C. Pepper's World Hypotheses: A Study In Evidence 1. In (Vol. 50, pp. 97-111). Oxford, UK.
- Herbert, J. D., & Padovani, F. (2015). Contextualism, psychological science, and the question of ontology. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 4(4), 225-230. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2014.11.005>
- Holden, B. (2014). Hvilken rolle kan private hendelser spille i funksjonelle analyser? *Norsk tidsskrift for atferdsanalyse*, 41(2), 203-211.
- Hull, D. L., Langman, R. E., & Glenn, S. S. (2001). A general account of selection: Biology, immunology, and behavior. *Behavioral and brain sciences*, 24(03), 511-528. <https://doi.org/10.1017/S0140525X01004162>
- Ikeda, S., Kang, M.-I., & Ohtake, F. (2010). Hyperbolic discounting, the sign effect, and the body mass index. *Journal of Health Economics*, 29(2), 268-284. doi:10.1016/j.jhealeco.2010.01.002
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Keller, F. S., & Schoenfeld, W. N. (1950). *Principles of psychology: A systematic text in the science of behavior*: Appleton-Century-Crofts.
- Laland, K., Uller, T., Fellman, M., Sterelny, K., Muller, G. B., Moczek, A., . . . Odling-Smee, J. (2015). The extended evolutionary synthesis: its structure,

- assumptions and predictions. *Proc. R. Soc. B-Biol. Sci.*, 282(1813). doi:10.1098/rspb.2015.1019
- Laland, K., Sterelny, K., Odling-Smee, J., Hoppitt, W., & Uller, T. (2011). Cause and effect in biology revisited: is Mayr's proximate-ultimate dichotomy still useful? *Science*, 334(6062), 1512-1516. <https://doi.org/10.1126/science.1210879>
- LeDoux, J. (1998). *The emotional brain: The mysterious underpinnings of emotional life*. Simon and Schuster.
- LeDoux, J. E. (2016). *Anxious : using the brain to understand and treat fear and anxiety*. Penguin.
- Løkke, J. A., & Salthe, G. (2016). Eksperimentell kontroll, atferdspåvirkning, selvkontroll, frihet og autonomi. *Norsk tidsskrift for atferdsanalyse*, 43, 217-225.
- McEwen, B. S., Bowles, N. P., Gray, J. D., Hill, M. N., Hunter, R. G., Karatsoreos, I. N., & Nasca, C. (2015). Mechanisms of stress in the brain. *Nature neuroscience*, 18(10), 1353-1363. <https://doi.org/10.1038/nn.4086>
- Moore, J. (1981). On mentalism, methodological behaviorism, and radical behaviorism. *Behaviorism*, 9(1), 55-77.
- Moore, J. (1985). Some historical and conceptual relations among logical positivism, operationism, and behaviorism. *The Behavior Analyst*, 8(1), 53-63. <https://doi.org/10.1007/BF03391912>
- Moore, J. (2000). Thinking about thinking and feeling about feeling. *Behavior Analyst*, 23(1), 45-56. doi:10.1007/BF03391998
- Morris, E. K. (1988). Contextualism: The world view of behavior analysis. *Journal of Experimental Child Psychology*, 46(3), 289-323. [https://doi.org/10.1016/0022-0965\(88\)90063-X](https://doi.org/10.1016/0022-0965(88)90063-X)
- Nortvedt, P., & Grimen, H. (2004). *Sensibilitet og refleksjon : filosofi og vitenskapsteori for helsefag*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Pepper, S. C. (1942). *World hypotheses: A study in evidence*. Univ of California Press.
- Place, U. T. (1995). Symbolic Processes and Stimulus Equivalence. *Behavior and Philosophy*, 23/24(3-1), 13-30.
- Ree, G. (2012). Kontekstualisme, dualisme og valg av analytiske enheter ; innledning til Hayes & Brownstein. *Norsk tidsskrift for atferdsanalyse*.
- Sapolsky, R. M. (2017). *Behave : the biology of humans at our best and worst*. London: Penguin Press Bodley Head.
- Sidman, M. (1994). *Equivalence relations and behavior: A research story*. Authors Cooperative.
- Simon, C., & Hessen, D. O. (2017). Selection as a domain-general evolutionary process. *Behavioural Processes*. doi:10.1016/j.beproc.2017.12.020
- Skinner, B. F. (1935). The Generic Nature of the Concepts of Stimulus and Response. *The Journal of General Psychology*, 12(1), 40-65. doi:10.1080/00221309.1935.9920087
- Skinner, B. F. (1938). *The behavior of organisms: an experimental analysis*. Oxford, England: Appleton-Century.
- Skinner, B. F. (1953). *Science and human behavior*. New York: MacMillan.
- Skinner, B. F. (1966). The phylogeny and ontogeny of behavior. Contingencies of reinforcement throw light on contingencies of survival in the evolution of behavior. *Science (New York, N.Y.)*, 153(3741), 1205. <https://doi.org/10.1126/science.153.3741.1205>
- Skinner, B. F. (1975). The shaping of phylogenetic behavior. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 24(1), 117-120. <https://doi.org/10.1901/jeab.1975.24-117>
- Skinner, B. F. (1981). Selection by Consequences. *Science*, 213(4507), 501-504. <https://doi.org/10.1126/science.7244649>
- Skinner, B. F. (1983). A better way to deal with selection. *Behavioral and brain sciences*, 6(3), 377-378. doi: <http://dx.doi.org/10.1017/S0140525X00016642>
- Solomon, R. L. (1964). Punishment.

- American Psychologist*, 19(4), 239. <https://doi.org/10.1037/h0042493>
- Staddon, J. (2004). Scientific imperialism and behaviorist epistemology. *Behavior and Philosophy*, 231-242.
- Torke, N. (2010). *Learning RFT: An Introduction to Relational Frame Theory and Its Clinical Applications*. Oakland, CA: New Harbinger Publications.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185(4157), 1124-1131. <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>
- Vargas, E. A. (2017). B. F. Skinner's theory of behavior. *European Journal of Behavior Analysis*, 18(1), 2-38. doi:10.1080/15021149.2015.1065640
- Viken, K. (2016). Seleksjonisme og kontekstualisme – Revolusjoner i moderne psykologi. *Norsk tidsskrift for atferdsanalyse*, 43(1), 109-111.
- Viken, K. (2018). *Atferdsanalytisk miljøbehandling - struktur og kvalitet i tilrettelagte tjenester*. Oslo, Norway: Gyldendal.
- Vogt, Ø. (2014). Atferdsanalyse og nevrokognitive perspektiver tilhører ulike kausale og forklarende kategorier. *Norsk tidsskrift for atferdsanalyse*, 41(2), 185-191.
- Wilson, D. S., & Hayes, S.C. (2018). *Evolution and contextual behavioral science: An integrated framework for understanding, predicting, and influencing human behavior*. Oakland, California, USA: New Harbinger Publications.
- Wilson, D. S., Hayes, S. C., Biglan, A., & Embry, D. D. (2014). Evolving the future: Toward a science of intentional change. *The Behavioral and brain sciences*, 37(4), 395. <https://doi.org/10.1017/S0140525X13001593>

ERRATA

Endring i artikkelen den 13. oktober 2022.

På side 1 stod oridinalt følgende setning: "Tverrfaglig samarbeid kan være vanskelig, blant annet fordi de som skal samarbeide om en *tjenesteyters* ve og vel har forskjellige synspunkter på hva et menneske er, hva det består av – og hvordan vi skal forsøke å erkjenne og forstå det."

Den ble endret til: "Tverrfaglig samarbeid kan være vanskelig, blant annet fordi de som skal samarbeide om en *tjenestemottakers* ve og vel har forskjellige synspunkter på hva et menneske er, hva det består av – og hvordan vi skal forsøke å erkjenne og forstå det."

Endring i artiklelem den 23. februar 2023.

I første setning i abstractet stod følgende " Menneskesyn handler i stor grad om ontologiske og epistemologiske *betraktninger betraktninger* av hva ved et menneske som er virkelig, og hvordan vi skal forstå det."

Den ble endret til: " Menneskesyn handler i stor grad om ontologiske og epistemologiske *betraktninger* av hva ved et menneske som er virkelig, og hvordan vi skal forstå det."

Meningsinnholdet er etter redaktørens syn ikke endret.